

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ

ՎԱՀԱՆ ԲԱՅՅՈՒՐԴՅԱՆ

ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՆՔՔԵՐՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ

Հայերը դեռևս իրենց պատմության արշալույսին ամենաբազմադան շփումներ են ունեցել հարևան երկրների ու ժողովուրդների հետ։ Սակայն պատմականորեն ո՛չ մի երկիր և ո՛չ մի ժողովուրդ աշխարհագրական, հոգևոր-մշակութային և այլ առումներով այնքան մոտ չի եղել հայ ժողովրդին, որքան Իրանն ու իրանական ժողովուրդը։ Հանդիսանալով մարդկային քաղաքակրթության օրրաններից մեկը, վաղնջական ժամանակներից սկսած Իրանը հանդիսացել է իշխանության, մշակութի և տնտեսության կենտրոն։ Կարելի է անվարան ասել, որ Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, Կովկասի ու Կենտրոնական Ասիայի ոչ մի ժողովուրդ անմասն չի մնացել իրանական քաղաքակրթության բարերար ու կենսատու ազդեցությունից։ Հայաստանը ևս հեռավոր անցյալից սկսած մեծ շահով ստացել է Իրանից և, փոխադարձաբար, տվել է նրան մշակութային արժեքներ։

Նրեք հազարամյակ շարունակ Հայաստանի պատմությունը սերտորեն շաղկապված է եղել Իրանի պատմական ղարդացման հետ՝ առանձին դարաշրջաններում ապրելով գերազանցապես Իրանի քաղաքական և կուլտուրական շահերով։

Նորագույն ժամանակներում հայ-իրանական հարաբերություններն ապրեցին նոր զարգացում։ Դիմանալով պատմության բազում փորձություններին, նրանք արձանագրեցին բարեկամության և փոխադարձ վստահության նոր էջեր։

Իրանն առաջին պետություններից մեկն էր, որ 1918 թ. պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի առաջին հանրապետության անկախությունը և դիվանագիտական, քաղաքական ու տնտեսական աջակցություն ցույց տվեց հայկական նորաստեղծ պետությանը։

Հայաստանում խորհրդային կարգերի ժամանակ երկու երկր-
ների միջև տնտեսական ու քաղաքական հարաբերություններն,
ըստ էության, խզված են եղել: Այդ տարիներին Արաքս գետը ոչ թե
երկու ժողովուրդներին միացնող, այլ բաժանող գետ էր, որովհետև
70 տարի շարունակ՝ ապրելով կողք-կողքի, ունենալով ընդհանուր
սահմաններ և լինելով դարավոր հարևաններ, Հայաստանն ու Իրանը
գործնականում չեն ունեցել շփման եզրեր: Թեև պետք է խոստո-
վանել, որ այդ յոթ տասնամյակների ընթացքում հայ ժողովրդի
կողմից երբեք չէր դադարել հետաքրքրությունն Իրանի, նրա ժո-
ղովրդի ու մշակույթի նկատմամբ:

1991 թ. սեպտեմբերի 21-ը մեր պատմության մեջ կրկին
դարձավ բախտորոշ տարեթիվ: Այդ օրը՝ հայ ժողովրդի կամքով,
նրա հերոսական ջանքերով, Խորհրդային Միության փլատակների
վրա հառնեց հայոց նոր պետականությունը:

Անկախության հռչակումից հետո Իրանի Իսլամական Հանրա-
պետությունը դարձյալ առաջին պետություններից մեկն էր, որ
պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի նորոգ անկախությունը: Դա
տեղի ունեցավ 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին՝

Ի սկզբանե նորանկախ Հայաստանի արտաքին քաղաքականու-
թյունը խարսխվեց հետևյալ կարևորագույն դրույթի վրա. պետու-
թյան և ժողովրդի անվտանգությունը խարսխված է բոլոր հարևան-
ների հետ հարաբերությունների նորմալացման սկզբունքի վրա:
Ելնելով այս հիմնադրույթից, Հայաստանը եռանդուն քայլեր ձեռ-
նարկեց իր հարավային հարևանի հետ դիվանագիտական հարա-
բերություններ հաստատելու ուղղությամբ:

1992 թ. փետրվարի 8-ին պաշտոնական այցով Իրանի Իսլամա-
կան Հանրապետություն մեկնեց Հայաստանի Հանրապետության
պատվիրակությունը՝ ՀՀ արտաքին գործերի նախարար ԲաճՖի
Հովհաննիսյանի գլխավորությամբ: Տեղի ունեցած բանակցություն-
ների ավարտից հետո՝ փետրվարի 9-ին, հայկական պատվիրակու-
թյան ղեկավարը և Իրանի Իսլամական Հանրապետության ար-
տաքին գործերի նախարար ղոկտոր Ալի Աքբար Վելայաթին
ստորագրեցին Հայաստանի և Իրանի միջև լիարժեք դիվանագիտա-
կան հարաբերություններ հաստատելու վերաբերյալ հռչակագիր:
Կողմերը համաձայնության եկան նաև այն մասին, որ վերոհիշյալ
փաստաթղթի ստորագրման պահից հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում,
Երևանում և Թեհրանում կբացվեն դեսպանություններ: Հռչակագրում

շեշտվում էր նաև սահմանային կապեր և միջազգային ճանապարհները ստեղծելու անհրաժեշտությունը: Կողմերը ստորագրեցին նաև համաձայնագրեր երկու երկրների միջև տրանսպորտային փոխադրումների, սահմանային Արաքս գետի վրա կամրջի կառուցման վերաբերյալ:

Նույն օրը ստորագրվեց նաև Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև հարաբերությունների սկզբունքների և նպատակների մասին հռչակագիրը, որով կողմերը համաձայնում էին բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու իրենց մտադրությունը, որպես գործունեության ելակետեր ընդունելով փոխադարձ տարածքային ամբողջականության նկատմամբ հարգանքի և միմյանց գործերին շփշմտելու սկզբունքները:

1992 թ. փետրվարի 28-ին իր առաջին պաշտոնական այցով Երևան ժամանեց Իրանի Իսլամական Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար, դոկտոր Ալի Աքբար Վելայաթին, որն ընդունվեց ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի կողմից: Հիրավի, այդ այցը նոր թափ հաղորդեց հայ-իրանական հարաբերություններին: Իրանի արտաքին գերատեսչության ղեկավարը կարևորեց Իրանի համար Հայաստանի՝ որպես իր անմիջական և հուսալի հարևաններից մեկի, հետ համակողմանի հարաբերություններ հաստատելու անհրաժեշտությունը: Նա հատկապես շեշտեց, որ այսուհետև Իրանը Հայաստանի համար կլինի աշխարհին հաղորդակցվելու ամենակարճ միջոցը և վերջինիս այլևս չեն սպառնա ցամաքային շրջափակումները:

Ի դեպ, Վելայաթիի այցի կարևորագույն նպատակներից մեկն էր նաև Իրանի միջնորդական առաքելության շրջանակներում դարաբաղյան կոնֆլիկտի խաղաղ կարգավորման հնարավորություններն ուսումնասիրելու և քաղաքական նախաձեռնությունների շուրջ փոխըմբռնման եզրերի որոնումը:

Երկու երկրների հարաբերությունների հետագա զարգացման գործում շրջադարձային նշանակություն ունեցավ մայիսի 6-8-ին՝ ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և նրան ուղեկցող պատվիրակության այցն ԻԻՀ, Այդ այցի ժամանակ ՀՀ նախագահի և ԻԻՀ նախագահ Աքբար Հաշեմի Ռաֆսանջանիի միջև ստորագրվեց համատեղ հայտարարություն «Համագործակցության, բարեկամության և բարիդրացիության մասին», որը դարձավ երկու երկրների միջպետական հարաբերությունների հիմքում ընկած կարևորագույն փաստա-

թուղթը Դրանով երկկողմ հարաբերությունները դրվում էին պետական բարձր մակարդակի վրա:

Փաստաթղթում նշվում էր, որ Հայաստանի Հանրապետությունը և Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը՝ որպես իրավահավասար երկու բարեկամ և դրացի պետություններ, կզարգացնեն երկկողմանի հարաբերությունները: Երկու պետությունները՝ ելնելով միմյանց ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, ներքին գործերին չմիջամտելու, ուժային սպառնալիքից ձեռնպահ մնալու, տարաձայնությունները խաղաղ ճանապարհով լուծելու, փոխադարձ շահերի, միջազգային պարտավորությունների նկատմամբ հարգանքի սկզբունքներից, ձեռնամուխ կլինեն իրենց հարաբերությունների զարգացմանը:

Համատեղ հայտարարության մեջ հատուկ շեշտվում էր, որ երկու պետությունները միմյանց ընդհանուր սահմանները դիտում են որպես խաղաղության սահմաններ, Հաշվի առնելով յուրաքանչյուր երկրում գոյություն ունեցող հնարավորությունները, երկկողմանի հարաբերություններն էլ ավելի զարգացնելու նպատակով, կողմերը համաձայնվում էին պատրաստել և կնքել համագործակցության երկարաժամկետ համաձայնագրեր և առավելագույնս օգտագործել միմյանց հնարավորությունները և ներուժը:

Նկատի ունենալով Հայաստանի Հանրապետության աշխարհաքաղաքական դիրքը, նրա ներկա իրողությունները, մասնավորապես՝ Ադրբեյջանի և Թուրքիայի կողմից տրանսպորտային շրջափակումը, Ռուսաստանի հետ ընդհանուր սահմանի բացակայությունը, Վրաստանում այդ ժամանակաշրջանում տեղ գտած ժամանակավոր ապակայունացումը, որը գործնականում Ռուսաստանին զրկում էր վրացական երկաթուղիներից անարգել օգտվելու հնարավորությունից և մի շարք այլ գործոնների պատճառով, ի սկզբանե Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության մեջ Իրանի հետ հարաբերություններին տրվեցին առաջնայնություն և հույժ կարևորություն: Դրա կենսական անհրաժեշտությունը մանուկ հանրապետության համար պայմանավորված էր նաև նրանով, որ գտնվելով Իրանի հետ միևնույն տարածաշրջանում և նրա անմիջական հարևանությամբ, բայց անկախություն չունենալով, Հայաստանը դուրս էր մնում տարածաշրջանից ու նրա տնտեսական-քաղաքական զարգացումներից: Մինչդեռ անկախության ձեռքբերումով, Հայաստանն Իրանի հետ հայտնվեց նույն տարածաշրջանում:

Հետևաբար, օրակարգի հրատապ հարց էր դառնում նորանկախ
պետության ընդգրկումը տարածաշրջանային քաղաքական կյան-
քում: Իսկ դա, ինքնրստինքյան, նշանակում էր, որ այսուհետև
Հայաստանն ու Իրանն ունենալու են բազմաթիվ ընդհանուր շահեր:

Պետք է նաև նկատի ունենալ հետևյալ կարևորագույն հանգա-
մանքը. Իրանն՝ իր առանձնահատուկ դիրքով, վիթխարի տարածքով,
համաշխարհային նշանակություն ունեցող կոմունիկացիաներով,
ներառյալ ռդոդոդ Պարսից ծոցի և Օմանի ծովի առկայությամբ
և այլն, մի յուրահատուկ կապող օղակ է ոչ միայն իր սահմանակից
պետությունների, այլև ամբողջ տարածաշրջանների՝ Կովկասի,
Միջին Ասիայի, Հնդկական թերակղզու, արաբական աշխարհի հետ:
Հիրավի, Իրանը համաշխարհային մասշտաբով մի տարանցիկ
կամուրջ է, աշխարհի կարևորագույն ռազմավարական շրջաններից
մեկը: Այդ երկիրն ունի ոչ միայն պատկառելի բնական ու մարդ-
կային ռեսուրսներ, այլև հսկայական տնտեսական ներուժ: Նա
իրենից ներկայացնում է Մերձավոր ու Միջին Արևելքում ռազմա-
քաղաքական հարաբերակցությունը հավասարակշռող ազդու ուժ:

Այս բոլորը բանալի է հասկանալու համար, թե ո՞րն էր լինելու
Իրանի դերն անկախ Հայաստանի կյանքում: Իրանը նախ և առաջ
պատուհան է Հայաստանի համար՝ բացված դեպի արտաքին աշ-
խարհ: Ընդ որում, դա մշտական, կայուն և անփոփոխելի արժեք
է: Անժխտելի է նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանն ու Իրանը
ներկա աշխարհի իրողություններում ունեն բազմաթիվ ընդհանուր,
այդ թվում նաև ռազմավարական շահեր, առանձին դեպքերում նույն-
իսկ համանման խնդիրներ, տարբեր տեսակի ընդհանրություններ,
վերջապես պատմական ավանդական կապեր և այլն: Անկասկած
է նաև, որ Իրանի շահերը պահանջում են ամրապնդել Հայաստանի
պետական անկախությունը, ընդգրկել այն իր տարածաշրջանային
քաղաքականության ոլորտը, օգտագործել նրա ճյուղավորված
կապերն ԱՊՀ երկրների, մասնավորապես Ռուսաստանի հետ,
օգտվել հայ սփյուռքի աջակցությունից՝ Արևմուտքում իրանա-
նպաստ իմիջ ստեղծելու համար, համագործակցել Հայաստանի
հետ ՄԱԿ-ի և միջազգային այլ կազմակերպությունների շրջանակ-
ներում և այլն:

Վերոհիշյալ գործոնները խթան հանդիսացան Հայաստանի
Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև
հարաբերությունների վերընթաց զարգացման համար:

1992 թ. ապրիլին, Երևանում՝ հանդիսավոր պայմաններում, տեղի ունեցավ Իրանի Իսլամական Հանրապետության դեսպանության պաշտոնական բացումը: Գործերի ժամանակավոր հավատարմատարի պաշտոնը ստանձնեց իրանական փորձառու դիվանագետ Բահրամ Ղասեմին, որին հետագայում փոխարինեցին Ահմադ Սոբհանին և Հայաստանի Հանրապետությունում Իրանի Իսլամական Հանրապետության առաջին արտակարգ և լիազոր դեսպան Համիդ Լեղա Նիքբար էսֆահանին:

1992 թ. սեպտեմբերի 23-ին իրանական «Արիաթուր» օդային ընկերության ինքնաթիռով Թեհրան ժամանեց Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում Հայաստանի Հանրապետության գործերի ժամանակավոր հավատարմատար նշանակված տղերքիս հեղինակը, որը երկու տարի այդ կարգավիճակով պաշտոնավարելուց հետո՝ 1994 թ. նոյեմբերի 9-ին նշանակվեց ԻՒՀ-ում ՀՀ առաջին արտակարգ և լիազոր դեսպան:

Թեհրանում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ 1992 թ. դեկտեմբերի 22-ին: Բացման արարողությանը մասնակցում էին ՀՀ փոխնախագահ Գազիկ Հարությունյանն՝ իրեն ուղեկցող պատվիրակության հետ, Իրանի արտգործնախարարության բարձրաստիճան դիվանագետներ՝ փոխնախարար Մահմուդ Վայեզիի գլխավորությամբ, Թեհրանում հավատարմագրված դիվանագիտական կորպուսի ներկայացուցիչներ, Իրանի հայ համայնքի հոգևոր և աշխաֆհիկ իշխանությունների ներկայացուցիչներ և բազմաթիվ հյուրեր: Հայաստանի օրհներգի՝ «Մեր Հայրենիքի» հնչյունների ներքո Գազիկ Հարությունյանը և Վահան Բայբուրդյանը բարձրացրին Հայաստանի Հանրապետության պետական դրոշը՝ եռագույնը:

Բնավ պատահական չէ, որ հենց սկզբից հայ-իրանական համագործակցության ամենածավալուն ու ակտիվ բնագավառներն էին դառնալու առևտուրն ու տնտեսությունը: Հայաստանի շրջափակման և տնտեսական դժվարությունների պայմաններում Իրանի հետ համագործակցության մեջ Հայաստանի Հանրապետությունը տեսնում էր տնտեսական առկա խնդիրների լուծման կարևորագույն ուղիներից մեկը: Այդ գործը կայուն հիմքերի վրա դնելու և արդյունավետ կերպով զարգացնելու նպատակով, 1992 թ. նոյեմբերին ՀՀ նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց «Հայ-իրանական հարաբերությունները համակարգող պետական հանձնախումբ», որը

գլխավորեց ՀՀ փոխնախագահ Գագիկ Հարությունյանը։ Այն իսկապես իր խոշոր լուսան ներդրեց հայ-իրանական տնտեսական հարաբերությունների աստիճանական զարգացման ու ծավալման գործում։ Երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական հարաբերությունները խթանելու նպատակով Թեհրանում ստեղծվեց նաև «Իրան-Հայաստան առևտրական պալատ»՝ իրանահայ ճանաչված գործարար, միջազգային բեռնափոխադրումների «Սաթի» ընկերության ղեկավար Լևոն Ահարոնյանի գլխավորությամբ։ Պալատի մեջ ընդգրկվեցին ինչպես հայ, այնպես էլ իրանցի մեծ թվով գործարարներ։

Միտնգամայն ակնհայտ է, որ հայ-իրանական առևտրատնտեսական հարաբերությունների սկզբնավորման ու ծավալման համար անհրաժեշտ էր Արաքս գետի վրա կառուցել Հայաստանի Իրանին կապող կամուրջ։ Նրա գոյությունն անհրաժեշտ էր նաև Հայաստանի ցամաքային ճանապարհների շրջափակումը ճեղքելու և դեպի արևելքին աշխարհ դուրս գալու կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրը լուծելու համար։ Այդ կարևորագույն հարցին ընթացք տալու նպատակով ստեղծվեց նախաձեռնող խումբ՝ Թելման Տեր-Պետրոսյանի (աշխատանքային խմբի ղեկավար), Ժորա Միրզաբեկյանի և Ալբերտ Ավետիսյանի գլխավորությամբ, որն անմիջապես ձեռնամուխ եղավ աշխատանքներին։ Նախաձեռնող խմբին գործունե աջակցություն էին ցույց տալիս իրանահայ հայրենասեր գործիչ Լևոն Ահարոնյանը և ուրիշներ։

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության գործունե աջակցությամբ՝ կարճ ժամանակամիջոցում հնարավոր եղավ Արաքսի վրա՝ Մեղրու Ադարակ ավանի դիմաց, տեղագրել ժամանակավոր նավակամուրջ (պոնտոնային կամուրջ), որի պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ 1992 թ. մայիսի 6-ին։ Կամրջի բացման արարողության ժամանակ ՀՀ փոխնախագահ Գագիկ Հարությունյանն իր ելույթում նշեց, որ Մեղրու նավակամրջի շահագործումը մեծ ծրագրի սկիզբն է, որով մշտական կայուն կապ է ստեղծվում հարևան և բարեկամ երկրի՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ։

Հիրավի, այդ ժամանակավոր կամուրջը դարձավ «փրկության ուղի», «հույսի կամուրջ», «կյանքի ճանապարհ», «արյունատար անոթ», որը կոչված էր սնել շրջափակման հետևանքով հետզհետե հյուծվող մարմինը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը։ Այսպիսով,

Իրանը եղբայրական օգնության ձեռք մեկնեց մեր մանուկ հանրապետությանը՝ ճեղքելու շրջափակման օղակը և դուրս գալու լայն աշխարհ։

Շուտով այդ կամուրջը դարձավ ուղեորների ու բեռների տեղափոխման բանուկ ճանապարհ։ Մեղրու շրջանում բացվեց սահմանային կետ, որն այնուհետև վերածվեց միջազգային անցումային կետի, սահմանագծում հիմնվեցին մաքսատներ և այլն։ Սկսվեց Իրանի տարածքով տարանցիկ բեռների փոխադրումը Հայաստան։ Ծայր առավ նաև Հայաստանի տարածքով իրանական բեռնատար մեքենաների տրանզիտային անցումը դեպի Սև ծով և հակառակ ուղղությամբ։

Սակայն ժամանակավոր կամուրջն ի վիճակի չէր բավարարելու հարաճուն կերպով զարգացող հայ-իրանական առևտրատնտեսական հարաբերությունների պահանջները։ Ուստի ՀՀ և ԻԻՀ կառավարությունները՝ 1992 թ. մայիսի 14-ին կնքված միջպետական համաձայնագրի համաձայն, ձեռնամուխ եղան համատեղ մշտական կամրջի նախագծման և կառուցման աշխատանքներին։ Շնորհիվ Ավստրալիայի հայության դրամական աջակցության, հայկական կողմի համար գործնականում լուծվեց կամրջի շինարարության ֆինանսավորման խնդիրը։

Արաքսի վրա մշտական կամրջի շինարարությունն ավարտվեց 1995 թ. դեկտեմբերին, իսկ Հայաստանի և Իրանի կողմից պաշտոնական բացումը կատարվեց 1996 թ. հունվարի 9-ին։

Բացման արարողությանը մասնակցելու համար հայկական նորակառույց կամրջի վայրն էին ժամանել ՀՀ փոխնախագահ, հայ-իրանական կապերի համադրման պետական հանձնաժողովի նախագահ Գագիկ Հարությունյանը, նշված հանձնաժողովի անդամները, ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորներ, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Վահան Բաթբուրդյանը, Մեղրու և Ղափանի շրջանների ղեկավարները, Իրանական կողմից ժամանել էին ԻԻՀ էկոնոմիկայի և ֆինանսների նախարար, Իրան-Հայաստան կապերի կոորդինացման հանձնաժողովի նախագահ Մորթեզա Մոհամմադխանը, հաղորդակցության, ճանապարհների և փոխադրումների նախարար Թոքանը, ԻԻՀ խորհրդարանի (մեջլիսի) հայազգի պատգամավորներ Վարդան Վարդանյանը և Արտավազդ Բաղումյանը, Հայաստանի Հանրապետությունում ԻԻՀ արտակարգ և լիազոր

դեսպան Համիդ Ռեզա Նիքբար էսֆահանին և պաշտոնատար այլ անձինք:

Մշտական կամրջի շահագործման հանձնումը նոր հզոր լիցք հաղորդեց հայ-իրանական առևտրատնտեսական հարաբերություններին: Երևանում բացվեց իրանական հայտնի բանկերից մեկի՝ «Բանքե Մելլաթի» բաժանմունքը, որը կոչված էր հեշտացնել երկու երկրների միջև առևտրական դործարքները, երկու երկրներում բացվեցին մասնավոր և պետական առևտրական ձեռնարկությունների մասնաճյուղեր, կազմակերպվեցին առևտրաարդյունաբերական ցուցահանդեսներ և այլն:

Անցած տարիների ընթացքում և՛ Հայաստանի, և՛ Իրանի մշտական ուշադրության կենտրոնում է եղել միմյանց միջև ցամաքային և օդային հաղորդակցության կատարելագործման ու զարգացման խնդիրը: Մինչև 1993 թ. երկու երկրների միջև օդային կապն իրականացնում էր իրանական «Արիաթուր» ընկերությունը: Իսկ 1993 թվականից սկսեց գործել Երևան-Քեհրան-Երևան օդային կանոնավոր թռիչքը, որն իրագործում է «Հայկական ավիաուղիներ» ընկերությունը: 1996 թ. հոկտեմբերի 31-ից Թեհրան-Երևան-Քեհրան շվեթով շաբաթական մեկ թռիչք սկսեց կատարել նաև իրանական «Քասպիան էյրլայնզ» ավիաընկերությունը:

Երևանի և Քեհրանի միջև կանոնավոր ավտոբուսային երթևեկություն է իրագործվում հայկական և իրանական տրանսպորտային ընկերությունների կողմից: Երկու երկրների միջև տեղի են ունենում խոշոր ծավալներով ավտոմոբիլային բեռնափոխադրումներ, այդ թվում նաև տարանցիկ բեռների փոխադրում:

Հայաստանն ու Իրանը դարձել են միմյանց համար կարևորագույն առևտրական գործընկերներ: 1997 թվականին՝ 1994 թ. համեմատությամբ, Հայաստանի ապրանքաշրջանառությունն Իրանի հետ ավելացավ մոտ երեք անգամ: Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը Հայաստանի-արտաքին առևտրի մեջ գրավեց առաջին տեղը: Երկու երկրների առևտրատնտեսական հարաբերությունների մեջ նորն այն էր, որ Իրանի մի շարք նահանգների (Ատրպատականի, Կիլյանի, Քերմանի, Սպահանի և այլնի) գործարար շրջաններն ուղիղ չմիջնորդավորված կապերի մեջ մտան Հայաստանի հետ:

1997—1998 թվականներին Հայաստան-Իրան առևտրատնտեսական հարաբերությունները հասան մի հանգրվանի, երբ անհրաժեշտություն զգացվեց քանակական չափանիշներից անցում կատա-

րել դեպի որակական չափանիշները: Կյանքը հրամայական խնդիր էր դնում վերացարկվել պարզ առևտուր վարելու քաղաքականությունների՝ որպես համագործակցության գերադաս սկզբունք, և երկու երկրների կապերը դիտարկել տնտեսական ինտեգրացման տեսանկյունից՝ հենված փոխզարգացման վրա: Այլ կերպ ասած, անհրաժեշտ էր տնտեսական հարաբերություններն առևտրի ոլորտից ավելի մեծ չափով տեղափոխել արտադրատնտեսական համագործակցության ոլորտ, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության բնագավառներ, խորացնել համագործակցությունը գիտության, նորագույն տեխնոլոգիաների, արդյունաբերական սարքավորումների, տեխնիկական գիտելիքների փոխանակման և այլ բնագավառներում:

Նշված շրջանում ավելի մեծ կարևորություն ձեռք բերեցին և էլ ավելի հեռանկարային դարձան համագործակցության ծրագրերը: Էներգետիկայի և տրանսպորտի բնագավառներում: 1995 թ. կնքվեցին համաձայնագրեր Իրան—Հայաստան գազամուղի (Թավրիզ—Մեղրի), բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման գծի, Արաքս գետի վրա համատեղ հիդրոէլեկտրակայանի կառուցման վերաբերյալ: 1997 թվականից սկսած բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման գիծը շահագործման է հանձնվել, և Հայաստանը սկսել է ձեռնտու պայմաններով Իրանից ստանալ էլեկտրաէներգիա: Ինչ վերաբերում է գազամուղին, ապա նրա նախագծային աշխատանքներն արդեն ավարտվել են, և առաջիկայում կսկսվի Հայաստանի համար այդ կարևորագույն խնդրի գործնական իրականացումը: Արդեն մի քանի տարի է, ինչ գործում է Իրան—Հայաստան ավտոմատ հեռախոսային կապը, որը գնալով կատարելագործվում ու տեխնիկապես նորացվում է: Նախագծեր կան Հայաստանն օպտիկա-թելքային հեռախոսային գծով Իրանի տարածքի վրայով կապելու Եվրոպայի և Ասիայի հետ: Իրանը մասնակցում է Մեղրի-Երևան ավտոմայրուղու վերակառուցման ու բարեկարգման աշխատանքներին: Ակնառու հաջողություններ է ձեռք բերել նաև երկու երկրների արդյունաբերական հզորությունների կոոպերացումը, ստեղծվում են համատեղ ձեռնարկություններ և այլն: Բավական է ասել, որ 1997 թ. տվյալներով Հայաստանում գործում էին 250 համատեղ հայ-իրանական ընկերություններ: 1997 թ. Երևանում բացվեց իրանական ապրանքների բաշխման տերմինալ, որն ռանի մեխանիկական բեռնավորմա-

և բեռնաթափման կառավարողները և կապված է հայկական
երկաթուղային ցանցին:

1997 թ. Նրևանում կազմակերպվեց իրանական արդյունաբերա-
կան և լայն սպառման ապրանքների խոշոր ցուցահանդես, որը
վերստին եկավ վկայելու, որ հայ-իրանական առևտրատնտեսական
հարաբերությունները թևակոխել են որակական զարգացման մի նոր
էտապ: Դժվար չէ նկատել նաև, որ երկու երկրների տնտեսական
համագործակցությունն ընդգրկել է նաև ենթակառուցվածքների
ստեղծման բնագավառը:

Պետք է նկատի ունենալ, որ Հայաստանի շուկան՝ իր սահմանա-
փակ հնարավորություններով հանդերձ ԱՄՆ-ի կողմից տնտեսական
շրջափակման մեջ գտնվող Իրանի համար գնալով ավելի ու ավելի
է արժեքավորվում, մասնավոր, որ իրանական ներքին շուկան ար-
դեն ձեռք է բերել կրիտիկական զանդված և կարիք ունի արտաքին
նոր շուկաների:

Գաղտնիք չէ նաև, որ ներկայումս Հայաստանի տնտեսության
զարգացման հաջողությունը մեծապես կախված է արտասահմանյան
ներդրումներից: Թեև Իրանը, կապիտալների ավելցուկի բացակայու-
թյան պատճառով, խուսափում է արտասահմանում ներդրումների
կատարելուց, սակայն փոքր բիզնեսի բնագավառում ինքն է դրսևո-
րում նախաձեռնություն: Անկասկած, փոխհաշվետվության սկզբուն-
քի վրա իրանական ներդրումների դեպքում երկու երկրներն էլ կա-
րող են լավագույնս օգտվել այդ համագործակցության պտուղներից:

Հայ-իրանական համագործակցության հսկայական հնարա-
վորություններ կան գիտության և մշակույթի բնագավառներում:
Հայերն ու իրանցիները հզոր մշակույթ ունեցող ժողովուրդներ են,
և նրանց միջև մշակութային համագործակցությունը փոխադարձա-
բար կարող է հարստացնել երկու ժողովուրդներին և նպաստել
ստեղծելու նոր որակներ ու արժեքներ: Նրկու երկրների միջև գիտա-
կան և մշակութային հարաբերությունների հիմքը դրվեց 1992 թ.
մայիսի 7-ին՝ կողմերի միջև ստորագրված համաձայնագրով, որի
շնորհիվ նրանց միջև այդ բնագավառներում ևս ծավալվեցին ակ-
նադու հարաբերություններ: Իրանը հատկապես մեծ հետաքրքրու-
թյուն է դրսևորում Հայաստանի գիտատեխնիկական ներուժի, ինչ-
պես նաև հիմնարար գիտությունների բնագավառում նրա ունեցած
ձեռքբերումների նկատմամբ: Այս բնագավառում կան համա-
գործակցության անսպառ հնարավորություններ: Ներկայումս հայ

և իրանցի գիտնականները սերտսրեն համագործակցում են նաև սեյսմիկ պաշտպանության ոլորտում, որը երկուստեք ունի կենսական նշանակություն:

Հայաստանի և Իրանի միջև երկկողմ գիտամշակութային կապերը զարգանում են պայմանագրային հիմքի վրա, կատարվում են մշակույթի գործիչների փոխալսելություններ, կազմակերպվում են մշակութային բազմաթիվ միջոցառումներ, փառատոններ և այլն: Կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ՝ Թեհրանի իսլամական համալսարանում բացվել է հայագիտական բաժին, իսկ Երևանի Հրաշյա Աճառյանի անվան համալսարանում՝ իրանագիտական բաժին:

Գաղտնիք չէ, որ Հայաստանի Հանրապետությունը զուրկ է արտաքին աշխարհ դուրս գալու համար հարմար կոմունիկացիաներից: Այդ բնական անհարմարությանն ավելանում է նաև նրա հարևանների կողմից քաղաքական նպատակներով իրագործվող տրանսպորտային արհեստական շրջափակման մշտական հավանականությունը: Նման պայմաններում, սնշուշտ, կենսական անհրաժեշտություն է դառնում Իրանը Հայաստանի հետ կապող երկաթուղագծի շինարարությունը, որն ի վիճակի կլինի Հայաստանի համար արտաքին աշխարհի հետ ապահովել հուսալի տրանսպորտային կապ:

Հիշյալ խնդիրը լուծելու համար դեռևս 1992 թվականից կատարվել են որոշակի քայլեր: Այսպես, 1992 թ. մարտի 11-ին Երևան ժամանեց Իրանի հաղորդակցության, ճանապարհների և փոխադրումների նախարարության 14 հոգուց բաղկացած պատվիրակությունը՝ տրանսպորտի գծով փոխնախարար Սայիդ Նեժադի գլխավորությամբ: Ի թիվս մի շարք այլ հարցերի, պատվիրակության խնդիրն էր զբաղվել Իրանը Հայաստանի հետ կապող երկաթգծի շինարարության հնարավորությունների որոնումով: Այդ հարցի լուծումը կենսական անհրաժեշտություն է Հայաստանի համար, որովհետև Երևան-Նախիջևան-Ջուլֆա-Թավրիզ երկաթգիծը՝ հայտնի իրադարձությունների պատճառով, փակվել է և չի գործում: Միանգամայն ակնհայտ է, որ բացման հեռանկարները ևս մոտ ապագայում չեն երևում:

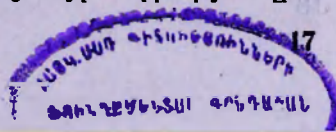
Ուստի վերոհիշյալ իրանական պատվիրակությունը՝ Հայաստանի Հանրապետության տրանսպորտի և հաղորդակցության նախարարության հետ համատեղ, սկսեց քննարկել Իրանը Հայաս-

տանի հետ կապող երկաթուղագծի մի շարք տարբերակներ: Տարբերակներից մեկով նախատեսվում էր Մեղրիից երկաթգիծ կառուցել կամ դեպի Երասխավան, կամ գետի Զերմուկ՝ հետագայում Մարտունի-Շոթթա գծին միանալու պայմանով: Ինչ վերաբերում է այդ երկաթգծի իրանական հատվածին, ապա՝ հայկական կողմի առաջարկած տարբերակով նպատակահարմար էր կառուցել Մեղրի-Ջուլֆա, կամ Մեղրի-Մարանդ հատվածը: Մինչդեռ իրանական կողմը գտնում էր, որ Իրանի տարածքում երկաթգիծ պետք է կառուցվի ոչ թե Ջուլֆայից մինչև Մեղրի, որի հեռավորությունը 64 կմ է, այլ Ալամգար քաղաքից մինչև Մեղրի՝ 45 կմ երկարությամբ: Այս տարբերակը հիմնավորվում էր ոչ թե տնտեսական նպատակահարմարությամբ, այլ գլխավորապես ռազմավարական նկատառումներով, գտնելով, որ երկաթգիծը Արաքսի ափերով անցնելու դեպքում՝ նախիջևանի կողմից վտանգի ենթարկված հավանականությունը մեծանում է: Մինչդեռ մյուս տարբերակի դեպքում, որը գալիս է երկրի խորքից և չի անցնում սահմանամերձ ճանապարհներով, այդ վտանգի հավանականությունը, ըստ էության, բացառվում է:

Պետք է նշել, որ հարցի քննարկումը վերջնական եզրահանգումներ չունեցավ, չնայած որ այն շարունակվում է արժարժվել մինչև օրս:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ երկաթուղային այդ ծրագրի իրականացման դեպքում Հայաստանը հնարավորություն կստանա իրանական երկաթուղային ցանցի օգնությամբ ոչ միայն մուտք գործել դեպի հուսալի կոմունիկացիաները և դուրս գալ «լայն աշխարհ», մասնավորապես դեպի Պարսից ծոց, շնորհաստան, Միջին Ասիա, Զիլաստան և այլն, այլև ընդհանրապես բացառել իր տրանսպորտային հավանական շրջափակումները: Նույնիսկ Հայաստանի երկաթուղիների ապաշրջափակման դեպքում այդ երկաթուղագիծը կարող է դառնալ այլընտրանքային և ապահովել Ադրբեջանից ու Թուրքիայից Հայաստանի տրանսպորտային կախվածության վերացումը:

Նշված երկաթուղագծի շինարարությունը տնտեսական, քաղաքական և ռազմավարական առումով ձեռնտու է նաև Թեհրանին, որովհետև նա ձգտում է ստեղծել Իրանն Անկախ Պետությունների Համագործակցության երկրներին և Սև ծովի ավազանին կապող ցամաքային կոմունիկացիաների մի ցանց: Այդ հարթության վրա

Հայաստանի դերն ու նշանակությունն իրանի համար՝ որպես կամուրջ դեպի հյուսիս ու արևմուտք, կարող է էապես բարձրանալ և դառնալ որոշիչ գործոն երկու երկրների տնտեսական և աշխարհաքաղաքական համագործակցության ամրապնդման համար:

Պետք է նկատի ունենալ նաև հետևյալ հանգամանքը. անկասկած, կասպյան նավթը Վրաստանի տարածքով դեպի թուրքական Ջեյհան նավահանգիստը հասցնելու նախագիծը մի կողմ է թողնում Հայաստանին, ավելի ճիշտ, նրան որոշակիորեն դուրս է թողնում տարածաշրջանային իրողությունների շրջանակից, որի արդյունքում նա նշանակալիորեն կարող է ղրկվել իր աշխարհաքաղաքական կարևոր դերն օգտագործելու հնարավորությունից: Ի դեպ, միանգամայն ակնհայտ է, որ Թուրքիայի ակտիվ նախաձեռնությունները Կարս-Ախալքալաք-Մարազդաշ երկաթուղու կառուցման ուղղությամբ նույնպես Հայաստանը և իրանը շրջանցելու տարբերակ է: Դա կարող է շատ բան փոխել տարածաշրջանի ուժերի դասավորության մեջ, թեև, անշուշտ, չի կարող ստեղծել սկզբունքորեն նոր իրավիճակ:

Այդ կապակցությամբ Հայաստանի համար առանձնապես կարևոր է դառնում միջազգային բեռնափոխադրումների այլընտրանքային մեկ այլ ուղու ստեղծումը, տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է Թավրիզ-Մեղրի-Նրևան-Բաթում (Փոթի) ավտոմայրուղուն, որն անկասկած հսկայական թափով կաշխատի նաև Հայաստանի քաղաքական հնարավորությունների մեծացման ուղղությամբ:

Ճիշտ է, Հայաստանի նյութական հնարավորություններն առայժմ խիստ սահմանափակ են նման խոշոր նախագծեր իրականացնելու համար, սակայն նկատի ունենալով, որ խոսքը ներառալիքական ապագայի մասին է, անհրաժեշտ է ուղիներ որոնել այդ ծրագրերի իրականացման համար, ընդ որում մշտապես հիշելով, որ նման տրանսպորտային ցանցի ստեղծմամբ շահագրգիռված են նաև Իրանը և Ռուսաստանը, ուստի և չի բացառվում նրանց մասնակցությունն այդ հարցի լուծմանը:

Ներկայումս Հայաստանի համար հույժ կարևոր է նաև Պարսից ծոցի Բանդար-Աբբաս նավահանգստի օգտագործման ծավալների մեծացումը: Արդեն մի քանի տարի է, ինչ խոշոր մասշտաբներով իրականացվում է Պարսից ծոց-Իրան-Հայաստան սխեմայի օգտագործումն առևտրատնտեսական նպատակներով:

Բանդար-Աբբաս նավահանգիստը ծառայում է որպես փոխա-
բեռնման կետ ծոցի ավազանի (հատկապես՝ Արաբական Միացյալ
էմիրությունների) և Հարավարևելյան Ասիայի երկրներից տա-
րանցիկ բեռներ Հայաստան տեղափոխելու համար։ Բանդար-
Աբբասի վրայով Հայաստանը կապվում է նաև հնդկական սուբ-
կոնտինենտի խոշորագույն նավահանգիստներից մեկի՝ Կարաչիի
հետ։

Մի խոսքով, Իրանի դուրալ քաղաքական ծրագրերում գնալով
ավելի հսակորեն է ուրվագծվում Հայաստանի գրաված հանգու-
ցային տեղը, մանավանդ, եթե նկատի ունենանք հյուսիս-հարավ և
իրան-Սև ծով-Արևմուտք ճանապարհների վրա նրա խաչմերուկային
նշանակությունը։ Իրանի քաղաքական շրջանակների կարծիքով,
Հայաստանն իր մոնոթեթիկ կազմով, արդյունաբերական հնարա-
վորություններով, գիտական ներուժով և այլն՝ հեռանկարային
պետություն է։

Իրանի համար Հայաստանի հետ հարաբերությունների զարգա-
ցումը ձեռք է բերում խոշոր կարևորություն նաև այն առումով, որ
Հայաստանը իր միակ սահմանակից քրիստոնյա պետությունն է,
ուստի նրա հետ բարիդրացիական հարաբերությունները կարող են
իսլամի և քրիստոնեության խաղաղ գոյակցության ցուցադրման մի
օրինակելի նմուշաձև հանդիսանալ փարատելու համար Արևմուտ-
քում լայնորեն տարածված այն տեսակետը, որ իրանական «հեղա-
փոխական բնույթի ֆունդամենտալիզմը» տոգորված է կրոնական
սլլամեոթության ու հարձակողական ռևանշիզմի ոգով։

Միանգամայն ակնհայտ է նաև, որ ներկայումս Իրանի իսլա-
մական Հանրապետությունը կենսականորեն շահագրգռված է Հա-
յաստանին ավելի եռանդուն կերպով ընդգրկելու իր տարածաշրջա-
նային քաղաքականության շրջանակների մեջ, ընդ որում ոչ միայն
երկկողմ, այլև բազմակողմ հարաբերությունների հիմքի վրա։ Այդ
մասին է վկայում այն, որ արդեն գործող Իրան-Հայաստան-Թուրք-
մենստան եռակողմ համագործակցությունից բացի, վերջապես ձեռ-
վորվել է նաև Իրան-Հայաստան-Հունաստան համագործակցու-
թյունը։

Հանրագումարի բերելով վերևում ասվածը, անհրաժեշտ է
շեշտել, որ Իրանի իսլամական Հանրապետության հետ Հայաստանի
Հանրապետության տնտեսական և քաղաքական հարաբերություն-
ների զարգացումը հայ ժողովրդի ազգային ու պետական շահերի

տեսակետից ունի կենսական նշանակություն: Այդ հարաբերությունները հեռանկարային են և խոստումնալից: Ուստի անհրաժեշտ է ամեն կերպ ծավալել Հայաստանի հարավային հարևանի հետ ակտիվ կառուցողական քաղաքականություն: Իրանն այսօր կարևոր գործոն է Հայաստանի առջև դրված բազմակողմ ազգային շահերի ապահովման գործընթացում և կարելի է անվարան ասել, որ նրա այդ դերն ասլաֆայում գնալով մեծանալու է:

VAHAN BAYBURTYAN

ARMENIAN-IRANIAN RELATIONS AFTER THE INDEPENDENCE OF ARMENIA

After the declaration of independence of the Republic of Armenia on September 21, 1991, the Islamic Republic of Iran was among the first to recognize officially Armenia's independence and to establish diplomatic relations. The development of interstate relations between two countries began to take shape steadfastly. Relations with Iran were given priorities and utmost importance in foreign policy of the Republic of Armenia.

An attempt is made in the article to define and elucidate the role of Iran in independent Armenia's life. It is shown in particular that in the beginning of formation of ties between the two countries, trade and economy became the most enlarged and dynamic spheres of activities of Armenia-Iran cooperation. In the conditions of blockade of Armenia and economic hardships, the Republic of Armenia considered its ties with Iran as one of the important means to solve the existing economic problems. Iran also helped Armenia to break the blockade and get through the territory of Iran to the «outer world», to Persian Gulf particularly.

The process of development of Armenian-Iranian relations from 1991 through 1997 is thoroughly analyzed. The author highlights the exact achievements recorded in this historically short period of time. The present level of Armenian-Iranian relations has come to the point where there is a necessity to introduce positive changes in order to further bilateral ties.

It is also revealed that Iran is vitally interested in actively involving Armenia within the scope of its regional policy not only at bilateral, but also multilateral levels. Iran-Armenia-Turkmenistan trilateral cooperation along with the newly formed Iran-Armenia-Greece cooperation testifies to this end.